

**IV. IDEOLOGIA POLÍTICA I LINGÜÍSTICA
DE POMPEU FABRA**

I DESPRÉS DE FABRA, QUÈ?

JOSEP M. NADAL I FARRERAS,

UNIVERSITAT DE GIRONA

I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Al llarg d'aquest 2018 hem vist moltes vegades com es repetia allò que Josep Pla va dir de Fabra: «seny ordenador de la llengua catalana» (Barcelona, 20 de febrer de 1868 - Prada de Conflent, 25 de desembre de 1948).

Què vol dir això de *seny ordenador de la llengua*? Joan A. Argenter ho ha explicat molt bé: «dotar la llengua catalana dels instruments que n'havien de fer una llengua apta a les necessitats d'una societat *moderna, urbana i avançada*, apta, per tant per a la civilitat, per als nous costums, per a les arts i per a la ciència».¹

Fem algunes precisions.

La primera. Situem-nos a l'època. El 1891 *L'Avenç* va publicar el *Ensayo de gramàtica de catalán moderno*, de Pompeu Fabra; el 1906 Fabra va participar en el Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el 1911 es va incorporar a l'acadèmia de crear Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; el 1913 van publicar-se les *Normes ortogràfiques* i el 1917, el *Diccionari ortogràfic*. Durant aquests anys, de 1891 a 1917, Europa estava a punt d'arribar a la culminació d'una organització basada en els estats nació. La fórmula era clara: un estat, una nació, una llengua. Des d'una perspectiva lingüística, pensar en aquest procés ens duu, inevitablement, al *Cours de linguistique générale*² de Ferdinand de Saussure, publicat el 1917 però dictat com a lliçons dels cursos acadèmics de la Universitat de Ginebra de 1906-1907, 1908-1909 i 1910-1911. La feina i els plantejaments de Fabra es relacionen, de ben segur, amb aquest ambient europeu i amb les idees de De Saussure. Si la fórmula havia de ser la d'un estat, una nació i una llengua, l'Estat espanyol, per fer-se nació, havia d'eliminar totes les llengües que poguessin ser una alternativa al castellà. Era una conseqüència inevitable d'aquest nou concepte d'estat. En conseqüència, des de la posició de Fabra només hi havia una sortida: la nació necessitava el seu estat i la seva llengua culta. Era, i torno a fer referència a l'article de Joan A. Argenter, una «acció patriòtica» a la qual tothom estava obligat.

La segona. En qualsevol realitat lingüística es parlen moltes varietats que, considerades una per una, no necessiten cap ordenació. La manera de parlar de cadascú, si no pot comparar-se amb una referència normativa, és ben correcta i, en conseqüència, no necessita cap ordenació. En quin sentit, doncs, es diu que Fabra és el seny ordenador de la llengua? Què havia d'ordenar?

Si en comptes de considerar els parlants i les seves maneres de parlar, fem un salt cap a la col·lectivitat i ens fixem en com perceben, com a col·lectiu, allò que parlen, podrem entendre la tasca ordenadora de Fabra: es tractava, ni més ni menys, de convertir un objecte percebut —de vegades penso que només desitjat— en un objecte real. De fet, aquest és un fet comú a totes les llengües. Dant ens explicava que no trobava la llengua col·lectiva, el *volgare illustre*, en els prats i els boscos d'Itàlia i, per tant, proposava de construir-lo; set-cents anys després, en el mateix moment en què Fabra «ordenava» la llengua, De Saussure encara insistia en la idea que no hi ha en la naturalesa una llengua col·lectiva:

1. Joan A. ARGENTER, «Pompeu Fabra, artífex del català literari modern», *El País* (19 febrer 2018).

2. Ferdinand de SAUSSURE, *Curs de lingüística general*, Barcelona, Edicions 62, 1990.

[...] la noció de dialecte natural és en principi incompatible amb la de regió més o menys extensa. Una de dues: o bé definim un dialecte per la totalitat de les seves característiques, i aleshores ens hem de fixar en un punt del mapa i limitar-nos a parlar d'una sola localitat; perquè si ens n'allunyem ja no trobarem exactament les mateixes particularitats: o bé definim el dialecte per un sol dels seus trets característics i aleshores, és clar, obtenim una superfície, la que recobreix l'àrea de propagació del fet en qüestió, però gairebé no cal dir que es tracta d'un procediment artificial, i que els límits així dibuixats no corresponen a cap realitat dialectal. (Saussure, 1990 [1917], p. 263)

La idea del gran lingüista és clara: un sistema lingüístic només pot existir en *un punt en el mapa*, un món absolutament local, com el món de la llengua que parla cadascú, perquè en un espai més ampli només hi ha transicions de trets lingüístics que van canviant gradualment. Per això tots dos sabien, com també ho sabia Dant, que perquè una llengua sigui la de tots, no ha de ser la de ningú i, en conseqüència, que una llengua col·lectiva ha de ser, inevitablement, el producte d'una construcció, un artefacte. Com havia dit De Saussure, si «definim un dialecte per la totalitat de les seves característiques» i, alhora, volem allunyar-nos del món local, el dialecte/llengua ha de ser una invenció. En el nostre cas, simplificant molt, diguem-ne la invenció de Fabra. Per això, retreure que Fabra va «fabricar» un català modern artificial significa no haver entès que totes les llengües col·lectives són, per definició, artificials.

La tercera. En el mateix moment en què hi ha una llengua col·lectiva construïda, la de tots, i unes llengües individuals naturals, les de cadascú, és inevitable que es produeixin tensions entre l'una i les altres. Més encara si tenim en compte que aquestes entitats lingüístiques, totes, es correlacionen amb uns espais d'ús molt concrets. La llengua col·lectiva i les llengües locals tenen els seus propis espais en els quals viuen els parlants i en els quals aquests viuen la llengua. Avui sabem que aquests espais es corresponen amb les diferents formes de vida i, a més, que mantenen una relació desequilibrada, com a conseqüència de les relacions de poder associades als espais. En aquest sentit, Fabra, com de seguida veurem, va haver de tenir en compte les tensions entre la llengua col·lectiva i les llengües locals sabent, a més, que aquella —escrita, urbana, moderna— anava associada a un centre hegemònic la base lingüística del qual tendia a ser la llengua col·lectiva que s'intentava imposar arreu.

La quarta. Els parlants, d'una manera natural, adquireixen la llengua que senten parlar quan neixen. És a dir, una llengua familiar, associada a un lloc ben concret i diferent, poc o molt, de la que aprenen els altres. Sense cap esforç conscient, adquireixen, per tant, una llengua local. La llengua col·lectiva, en canvi, la que tots compartim, s'ha d'adquirir amb estudi i esforç. Per què? Perquè per definició no coincideix amb la llengua parlada per ningú. Podríem dir, fent una mica de broma, que, abans d'anar a escola, els parlants són incompetents en la llengua col·lectiva. Fabra sabia molt bé que aquesta llengua col·lectiva no existia i que espontàniament no es crearia mai i, a més, que per adquirir-la s'havia d'ensenyar. És cert que quan les persones cada dia es troben al bar i parlen entre elles,

o quan ho fan els pares dels alumnes d'una escola quan es reuneixen amb els professors o els compradors del mercat, es produeix una convergència lingüística que origina dialectes de grup. Però aquests productes emergents és difícil que vagin més enllà d'espais i grups locals. Per això cal que algú creï la llengua col·lectiva expressament i això gairebé sempre comença per la llengua escrita. Ja no es tracta de l'emergència d'entitats lingüístiques per evolució, sinó de la construcció d'un artefacte per revolució, com ja va fer notar Rovira i Virgili.

Per què comença per la llengua escrita? Pompeu Fabra, que simbolitza aquest «algú» creador del català, ens ho explica molt bé en aquest passatge:

[...] el que sí era indispensable era de no adoptar cap convenció que contradigués algun fet important de la llengua. Aquesta ofereix una diversitat de pronúncies: el sistema a adoptar no havia d'ésser incompatible amb cap pronúncia dialectal important. En ortografia les dificultats nascudes de l'existència de les diferents pronúncies dialectals, no són, però, en general, difícils de resoldre: un mot com *flor* és en uns indrets pronunciat amb *o* oberta, en d'altres amb *o* tancada, en unes regions és pronunciat amb *r* final, en d'altres sense aquesta *r*; però la grafia *flor* convé a totes les pronúncies amb què es convingui que el signe *o* pot ésser llegit ò o ó i que s'accepti la *r* muda. Variant, segons les contrades, les regles de lectura, una mateixa grafia convé a les diverses pronunciacions dialectals d'un mateix mot.

126

Fabra té molt en compte el material lingüístic real (el que ell anomena *la llengua* que la norma no ha de contradir) però el que busca és representar-lo unitàriament: en aquest sentit, com una única «llengua col·lectiva» que ni entri en contradicció amb «les llengües locals» ni reflecteixi tota la realitat de totes les varietats (Lamuela i Murgades, 1984).³

Fabra va descobrir ben aviat que la llengua catalana estava mancada d'una llengua escrita (ell en deia sempre «literària»). Ho ha explicat Jordi Ginebra: «Amb 15 anys, Fabra cau del cavall quan comença una carta als seus nebots escrivint *Apreciados sobrinos*, i després canvia i escriu: *Benvolguts nebots*, perquè com ell diu, “és l'única manera que jo sigui jo i pugui expressar el meu afecte”». És ben curiós. De caigudes de cavall n'hi ha hagut moltes. En un cas com el nostre, que de normal no ho és del tot, des del segle xv fins avui el camí de Damasc l'hem hagut de seguir tots. A finals del segle xv, un gironí, Pere Miquel Carbonell (1434-1517), funcionari d'Alfons el Magnànim i de Joan II, ja havia fet el mateix que Fabra. Va escriure una carta a l'aragonès Gaspar Ariño, conseller i secretari reial, on li deia que «si algunos motes son a la presente por mi mal escritos, por no tenir la llengua castellana, V. S. no se maravilla car es la primera que mai fizo en esta llengua e delibero continuar en ella por me abilitar e responder a V. S. por la mesma manera».

Però en una nota escrita al marge de la còpia que Pere Miquel Carbonell va conservar afegia que «après he pensat que és grosseria scriure d'altra llengua sinó de la sua mateixa, o aldamenys en latí. E per ço aquesta és la primera e serà la darrera que faré en llengua stranya».

3. XAVIER LAMUELA I JOSEP MURGADES, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Barcelona, Quaderns Crema, 1984, nota 11, p. 82.

Sembla, doncs, que amb la construcció de la llengua estàndard escrita (que és el nom que fem servir en comptes del de *literària* que usava Fabra) els problemes s'haurien acabat. Però no ha estat així i per això he posat aquest títol a les meves reflexions: «I després de Fabra, què?».

Per què la llengua estàndard escrita no ho ha arreglat tot?

A l'època de Fabra tothom, o gairebé tothom, parlava el català que havia après a casa. Eren catalans diversos, certament, però eren catalans. Però també és veritat que tothom, o gairebé tothom, quan havia d'escriure ho feia en castellà o en el català que resultava del model escrit castellà. Per això Fabra va «fabricar» la llengua artefacte.

Però avui, la situació és tota una altra. I això per dues raons.

La primera, perquè per a una part significativa de la població del domini lingüístic la llengua catalana no és la llengua habitual o espontània, la que han après dels pares, sinó que és una llengua apresada a l'escola: la llengua estàndard és la que s'ensenya a l'escola.

La segona, que també afecta els catalanoparlants nadius, perquè per reduir la barreja que origina el contacte de llengües, especialment entre el català i el castellà, es tendeix a imposar la llengua estàndard en detriment de la llengua espontània dels parlants, amb la confiança que aquesta llengua estàndard recuperarà la genuïnitat perduda.

Però en tots dos casos es consuma la imposició de la llengua construïda. A la pràctica, sense diversitat, es priva la llengua dels atributs que li havien de permetre articular i cohesionar la societat: una diversitat dialectal per a totes les situacions comunicatives.

Una llengua necessita, per ser-ho, un estàndard. No es tracta, per tant, de qüestionar un estàndard que és allò que converteix un conjunt de maneres de parlar en una llengua. Però un territori i els seus parlants necessiten poder utilitzar la llengua que toca on toca. Això ens duu a distingir entre estandardització de la llengua i estandardització del territori. Avui, l'estandardització de la llengua és una condició necessària per a la supervivència d'una llengua. Però no és una condició suficient perquè la culminació de la ideologia lingüística nacional —que ha dut a l'estandardització del territori— pot comportar, en alguns casos, una pèrdua important en la diversitat interna tradicional i debilitar així les connexions emocionals que permetien que la llengua dels parlants s'identifiqués amb el món més íntim: el dels seus avantpassats i el del territori més immediat i, per extensió, amb la comunitat.

Avui, certament, s'ha d'aconseguir que la gent «no es caigui». I ja sabem que costa molt! Però per impedir aquesta mena d'errors, no hem de pagar el preu de no poder dir que «fa molta fred» o que he menjat un «mullarero». I també costa molt! Sobretot perquè una part dels mestres de català es pensen que aquell femení és incorrecte i no saben que un mullarero es menja. Una llengua normal és un conjunt de dialectes, un dels quals és l'estàndard. Aquest s'aprèn a l'escola i els altres es mamen a casa. Però, com que no ens fiem del que mamem a casa, i amb raó!, acabem pensant que el que s'aprèn a l'escola ho arreglarà tot. I ens equivoquem.